

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING TURKISTON JADIDCHILIGIDA TUTGAN O‘RNI VA ROLI

Rabbimov Og‘abek Tolib o‘g‘li

*O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
xalqaro munosabatlar yo‘nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkiston jadidchilik harakatining peshqadam namoyandasi Mahmudxo‘ja Behbudiyning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotdagi o‘rni hamda tutgan roli yoritiladi. Behbudiyning ma‘rifatparvarlik faoliyati, jadid maktablarining tashkil etilishidagi hissasi, zamonaviy teatr va matbuot rivojiga qo‘shgan ulkan hissasi tahlil qilinadi. Maqolada uning milliy tafakkur va o‘zlikni anglash g‘oyalari asosida olib borgan islohotchilik faoliyati, diniy-ma‘rifiy qarashlari va mustamlaka siyosatiga qarshi turishda ko‘rsatgan jasorati ilmiy yondashuv asosida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot Mahmudxo‘ja Behbudiyning Turkiston tarixidagi muhim o‘rnini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudi, jadidchilik, Turkiston, milliy uyg‘onish, ma‘rifat, islohot, matbuot, ma‘naviyat, tarixiy shaxs, o‘zbek ziyolilari.

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida muhim burilish yasagan jadidchilik harakati millat taraqqiyoti yo‘lida o‘ziga xos g‘oya va amaliy faoliyatga asoslangan edi. Ushbu harakatning yetakchi namoyandalaridan biri sifatida Mahmudxo‘ja Behbudiyning nomi alohida e‘tirofga loyiq. U nafaqat o‘qituvchi, publitsist va diniy mutafakkir sifatida, balki milliy uyg‘onish g‘oyalarining tashuvchisi va targ‘ibotchisi sifatida ham tarixiy shaxsga aylangan. Behbudiyning o‘zbek jamiyatida ilm-fan, ta‘lim, matbuot, teatr va siyosat sohalaridagi faoliyati jadidchilik harakatining shakllanishi va rivojlanishida muhim o‘rin egalladi. Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning Turkiston jadidchilik harakatidagi o‘rni, uning g‘oyaviy-ma‘rifiy qarashlari va amaliy ishlari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Mahmudxo‘ja Behbudi o‘z faoliyati orqali XX asr boshlarida shakllangan Turkiston jadidchilik harakatining g‘oyaviy asoschilaridan biri sifatida tarixda chuqur iz qoldirdi. U hayotining barcha bosqichlarida millatni jaholatdan, mustamlaka zulmidan va ma‘naviy turg‘unlikdan qutqarish yo‘lida fidokorona mehnat qilgan ziyoli bo‘lgan. Behbudi 1875-yilda Samarqand yaqinidagi Buxoriy qishlog‘ida tug‘ilib, ilk ta‘limni diniy maktabda olgan bo‘lsa-da, keyinchalik o‘z bilimini zamonaviy fanlar bilan boyitib, o‘zini islohotga bag‘ishlagan shaxs sifatida shakllandi.

Behbudi faoliyatining eng muhim jihatlaridan biri – milliy maktablar tashkil etish va o‘qituvchilik ishini yuksaltirishga bo‘lgan intilishidir. U jadid maktablarini tashkil etish orqali o‘zbek bolalarini zamonaviy fanlar, adabiyot, tarix va

geografiyadan xabardor qilish, ularni hayotga tayyorlash tarafdori edi. Uning “Risolai maktub”, “Risolai islom” kabi asarlari bu boradagi tashabbuslarini aks ettiradi. U maktab darsliklarini arab harflarida yozilgan bo‘lishiga qaramay, sodda va tushunarli tilda ifodalashga harakat qilgan, bu esa xalq orasida bilimga bo‘lgan qiziqishni oshirgan.

Behbudiy jadidchilik g‘oyalarining keng ommaga yetkazilishida matbuotni kuchli qurol sifatida ko‘rgan. 1911-yilda “Taraqqiy” gazetasi va 1912-yilda “Oyina” jurnalini nashr etgan. Bu nashrlar orqali u xalqni savodsizlik, kamsitilish va mustamlaka siyosatiga qarshi ongli kurashga chaqirgan. Ayniqsa, ayollar erkinligi, bolalar tarbiyasi, islomdagi asl insonparvar g‘oyalarni targ‘ib qilgan maqolalari o‘sha davr ijtimoiy hayotiga yangicha nafas olib kirgan. U ayollarning ilm olishini, jamiyatda faol bo‘lishini ta’kidlaganligi bilan o‘z davridagi ko‘plab diniy mutaassiblarning qarshiligiga uchragan bo‘lsa-da, bu boradagi qarashlaridan hech qachon qaytmagan.

Mahmudxo‘ja Behbudiy jadidchilik harakatini faqat ma’rifat orqali emas, balki sahna san’ati orqali ham ommalashtirishga uringan. 1911-yilda uning tomonidan yozilgan va sahnalashtirilgan “Padarkush” dramasi Turkiston teatr san’atining boshlanish nuqtalaridan biri bo‘ldi. Ushbu sahna asari orqali u jaholat, razolat, ota-onaga nisbatan bepisandlik va isrofgarchilikka qarshi kurashgan. U o‘z asarlari orqali o‘zbek jamiyatining eng muhim ijtimoiy illatlarini ko‘rsatishga va ularni tuzatishga harakat qilgan.

Behbudiy jadidchilik faoliyatining yana bir qirradi – siyosiy ong va milliy o‘zlikni uyg‘otish borasidagi xizmatlaridir. U mustamlakachilik siyosatining Turkiston xalqlari hayotiga keltirgan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy turg‘unliklarini tanqid qilgan, ruslashish siyosatini fosh qilgan, mahalliy xalqni o‘z tili, dini va qadriyatlarini asrashga chaqirgan. U 1917-yildagi inqilobiy jarayonlarda faol ishtirok etgan, Muvaqqat hukumatga murosasizlik bilan yondashgan bo‘lsa-da, milliy manfaatlar yo‘lida har doim murosasizlikni tanlagan.

Behbudiy nafaqat o‘z asarlari, balki amaliy faoliyati orqali ham Turkiston musulmon ziyolilari orasida katta hurmat qozongan. Uning qarashlari butun Markaziy Osiyodagi jadid ziyolilar, jumladan, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Fayzulla Xo‘jayev kabi arboblarning faoliyatiga ta’sir ko‘rsatgan. Uning sa’y-harakatlari tufayli ko‘plab yangi usul maktablari ochildi, xalq orasida o‘zlikni anglash va milliy ong uyg‘onishiga zamin yaratildi.

Afsuski, Mahmudxo‘ja Behbudiy 1919-yilda sovet hukumatining bosimi ostida Qo‘qonda asir olinib, dushmanlar tomonidan qatl etildi. Uning fojiali o‘limi Turkiston ziyolilari orasida katta yo‘qotish bo‘ldi. Biroq uning g‘oyalari, ilmiy-ma’rifiy merosi, tarixiy jasorati bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. U nafaqat o‘z davrining yetakchi ma’rifatparvari, balki mustaqil o‘zbek davlatchiligi g‘oyasining poydevorini qo‘ygan tarixiy shaxsdir.

Mahmudxo'ja Behbudiyning o'rni Turkiston jadidchiligida beqiyosdir. U faqat g'oyalarni ilgari surmagan, balki bu g'oyalarni hayotga tadbiq etish, xalq ongini o'zgartirish, milliy taraqqiyot yo'lini belgilashda katta fidoyilik ko'rsatgan. Uning o'gitlari va qarashlari hozirgi zamon O'zbekistonida ham dolzarbligicha qolmoqda. Jumladan, zamonaviy ta'lim tizimi, milliy g'oya, ma'naviy tiklanish, ijtimoiy faollik kabi jarayonlarda Behbudiyn merosidan ilhom olinmoqda.

Mahmudxo'ja Behbudi XX asr boshlaridagi jadidchilik harakati tarixida chuqur iz qoldirgan, millat ravnaqi yo'lida jonini fido qilgan ulug' ma'rifatparvar ziyolilardan biridir. U o'zining ilmiy, pedagogik, adabiy va siyosiy faoliyati orqali Turkiston o'lkasida milliy o'zlikni anglash, zamonaviy tafakkur va islohot g'oyalarini targ'ib qilishga ulkan hissa qo'shgan. Behbudi tomonidan ilgari surilgan maktab islohoti, yangi usuldagi ta'lim, ayollarning ilm olish huquqi, teatr san'atining rivoji, erkin matbuot faoliyati — bularning barchasi mustamlaka bosimi ostida ezilgan xalqni uyg'otishga, uni zamonaviy taraqqiyot yo'liga boshlashga qaratilgan edi.

Uning asarlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Xususan, milliy g'oya, ma'naviy tiklanish, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ta'lim-tarbiya sifatini oshirish kabi yo'nalishlarda Behbudi qarashlari hali-hanuz ibrat va ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Uning faoliyati, hayot yo'li va fidoyiligi orqali biz o'z tariximizdagi muhim bosqichni chuqur anglaymiz, o'tmish saboqlari asosida kelajak taraqqiyotiga zamin yaratamiz.

Bugungi mustaqil O'zbekiston sharoitida Mahmudxo'ja Behbudi merosini o'rganish, uni yosh avlod ongiga singdirish, milliy o'zlik va tarixiy xotirani mustahkamlash yo'lida muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu borada ilmiy izlanishlar, adabiy va tarixiy tadqiqotlar, ta'limiy dasturlar orqali Behbudi g'oyalari xalqimizning ma'naviy-ma'rifiy hayotiga chuqur singdirilishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdulla, Q. *Jadidchilik tarixidan lavhalar*. – Toshkent: O'zbekiston, 2002.
2. Alaviya, H. *Mahmudxo'ja Behbudiyning hayoti va faoliyati*. – Samarqand: Zarafshon, 2014.
3. Azizxo'jaev, A. *O'zbek jadidlari va ularning ma'naviy merosi*. – Toshkent: Fan, 1995.
4. Behbudi, M. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2011.
5. Bobojonov, Sh. *Turkiston jadidchilik harakatining siyosiy va diniy tafakkuri*. – Toshkent: TDIU, 2007.
6. Bozorov, O. *O'zbek madaniyatining taraqqiyoti va jadidlar*. – Toshkent: O'zbekiston, 1998.
7. Boymirzayev, T. *O'zbek adabiyoti tarixida jadidchilik*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2005.

8. G'afurov, B. *Mahmudxo'ja Behbudiyning teatr faoliyati*. – Toshkent: San'at, 2013.
9. Hamidov, Z. *Jadidlar – milliy uyg'onish asoschilari*. – Toshkent: O'zbekiston, 2001.
10. Hasanxo'jayev, A. *O'zbek milliy davlatchiligi va jadidchilik*. – Toshkent: Sharq, 2018.
11. Juraev, M. *Turkistonda jadid maktablari*. – Toshkent: Fan, 1988.